

Pauler Ákos és a magyarországi filozófia válsága 1918-1920

Dolgozatomban esettanulmányként szeretném azt bemutatni, hogy egy történeti kataklizma, az első világháború vége, a forradalmak és ellenforradalom – válság s egyben trauma⁵⁰⁸ – milyen hatást gyakorolt a honi filozófiai életre.⁵⁰⁹ Hangsúlyozottan nem válságfilozófiákról beszélek, hanem arról, miképpen tör be a történelmi események sora a filozófusok életébe.⁵¹⁰ Pontosabban, egy filozófus szemüvegén keresztül szeretném láttatni a válság időszakát. Meg szeretném mutatni, milyen hatásokat gyakorolt a vonatkozó történelmi események sora Pauler Ákos filozófusi tevékenységére, és ennek milyen, a személyén túlmutató jelentősége van a honi bölcséleti élet vonatkozásában, annál az oknál fogva, hogy 1919 végétől kezdve 1933-ban bekövetkezett haláláig a magyar filozófiai élet első számú tekintélye és fő korifeusa volt.

1. A háború

A háború kirobbanása erősen hatott a filozófiával foglalkozók személyes sorsára, s több esetben nagy változások elindítójának bizonyult. A háború nyomán, majd kiváltképp a forradalmak következményeként az ideologikum és a politikum súlya a személyes életsorsok alakulásában esetenként meghatározó teret nyert. Minthogy a filozófiai tevékenység eredendően, már az antikvitástól fogva élet és mű egységét tartotta szem előtt, a megváltozott élethelyzet számos esetben a korábbi meggyőződések teljes átértékelését hozta maga után.

508 Szoros értelemben véve a „válság” vagy „krízis” metafora az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó éveire alkalmazható. A *kriszisz* görög kifejezés fő jelentése mellett („ítélet,” „döntés,”) ritka használatú, speciális orvosi értelemben azt a rövid, kritikus szakaszt jelenti, amelyben eldől, hogy a beteg, illetve a sérült meghal vagy meggyógyul. Utólagos nézőpontból tekintve ez a szakasz pontszerű egységgé zsugorodhat, innen a „fordulópont” jelentés. A görög *trauma* „seb,” amelynek hatásai és nyomai olykor maradandónak bizonyulnak. Ilyen értelemben a trianoni békeszerződés traumatikus jellegű. Szemben a krízissel, a sebet okozó esemény pontszerű, és nincs szó a történés kétféle kimeneteléről.

509 A „magyar filozófiai élet” nem olyan értelemben vett entitás, mint pl. az Osztrák-Magyar Monarchia vagy az egyes ember, így a metaforikus értelmű „krízis” és „trauma” kifejezések használatakor kellő körültekintéssel kell eljárni. A háború és különösen a forradalmak időszaka ténylegesen kritikus szakasz a magyar filozófiai életben, amely egyfelől ugyan túlélte a kritikus időszakot, ám a kritikus időszak lezárulása traumatikus hatásokkal járt együtt.

510 Ennek megfelelően vizsgálódásom történeti jellegű. A történeti eseményeknek a filozófiákra gyakorolt hatása kérdésében még ma is kísért a túlságosan is közvetlen kapcsolatteremtés illuzórikus vágya.

Ebből a szempontból azonban a világháború és a forradalmak között egy nagyon jelentős fokozati különbséget tapasztalunk. Amíg a háború sokaknál nem okozott látványos fordulatot, inkább csak megerősítette azokat a tendenciákat, amik a történelem, a nemzet, az élet, a politikum, a cselekvés kérdésköreinek a tiszta szakmai-filozófiai teoretikus munkálkodással szembeni előtérbe kerülését eredményezték, addig a forradalmak eseményei kikényszerítették a konkrét politikai állásfoglalásokat, és még azok sem maradtak mentesek e választáskényszer következményeitől, akik igazából nem is kívántak állást foglalni.

Ez az elég általános, ám nem kivétel nélküli jellegzetesség Pauler Ákos esetében jól kitapintható. Bár a háború második évében meghívással ő lett Medveczky Frigyes katedrájának örököse a budapesti egyetemen, ráadásul ugyanekkor a Filozófiai Társaság megtisztelő alelnöki tisztjét is elnyeri, és így Alexander Bernát után a hivatalos presztízs tekintetében a második legtekintélyesebb filozófusnak számít a háborús években, mégis, mintha nem is létezne számára a háború. Publikációinak száma rohamosan csökken, a külvilággal való kontaktusát egyre inkább elveszíti, és minden energiáját rendszere kimunkálásának szenteli.

A háborús irodalomra publikus módon egyetlen rövid recenziójában utal, akkor is ironikus élel. Ernst Haeckelnek az 1915-ben megjelent *Ewigkeit. Weltkriegesgedanken über Leben und Tod, Religion und Entwicklungslehre* című könyvét a *Budapesti Szemle* 1916. évi számában ismerteti. Kifejti, dilettantizmusával, homályosságával, filozófiai elnagyoltságával Haeckel csak árt a bölcselet ügyének. "Haeckel e kis művében teljes világnézetet iparkodik adni. Még pedig nem abban a szerényebb értelemben, hogy egy általános irányt jelölne ki a legalapvetőbb philosophiai kérdések megfejtésére, hanem e problémák mindegyikét meg is oldja. Irigylésre méltó könnyűséggel intézi el a legsúlyosabb kérdéseket ez elmékedésekben, melyeket a háború tanulságaival iparkodik nem egészen világos módon összekapcsolni."⁵¹¹

Úgy gondolom, ebben a recenzióban egy fricskát is láthatunk, ugyanis a magyar filozófia akadémiai és népszerűsítő életének meghatározó alakja, Alexander Bernát a háború kezdete óta ontotta magából a háborús publicisztikai szövegek sokaságát.⁵¹² A háború kitörésekor már 64 éves Alexander a következő időszakban jelentősebb filozófiai művet nem írt, pályája íve már lefelé tartott, és széleskörű tudása ellenére kezdett elavultnak tűnni a fiatalabb filozófusok szemében. Pauler munkásságát ezzel szemben egyre többen értékelték, és komoly reményeket fűztek hozzá. Paulernek az 1914-ben kitört világháborúval kapcsolatos igazi

511 Pauler Ákos: „A háború a philosophiában” *Budapesti Szemle* 1918, CDLXXXI. Szám, 155.

512 Korábbi könyvemben (*Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2003, 102-104, 117.) úgy értékeltem, hogy Alexander nem saját meggyőződése miatt, hanem vezető pozíciójából adódó elvárásoknak kívánt – mintegy az árral sodródva – eleget tenni háborús publicisztikájával. Turbucz Péter újabb, részletesebb kutatásai meggyőzőek abban a tekintetben, hogy az elvárások teljesítése nem lehet magyarázata ilyen óriási mennyiségű és ilyen lelkes nemzetbuzdító háborús tárgyú előadásnak és írásnak. Utószó Alexander Bernát *Háború után* c. kötetéhez, Attraktor Kiadó, Máriabesenyő, 2014.

megnyilatkozásai kéziratos *Napló*jában található. Ezek érzelmi alaptónusa egyértelműen az aggodalom. Ennél több azonban aligha olvasható ki a főleg száraz tényközléseket tartalmazó lapokon.⁵¹³ Egy 1918. október 28-én kelt levele egykori tanítványához, Kornis Gyulához azt mutatja, hogy Pauler a munkájának élt, és a valósághoz való viszonya egy olyan külső szemlélő pozíciója volt, amelyre voltaképpen ifjúkora óta vágyott. Mint írja: „Dacára a zivataros időknek nyugodtan dolgozom, mert a 'cultivons notre jardin' mégis a legnagyobb bölcsesség.”⁵¹⁴ Ez a helyzet éppen 1918 októbere után, a forradalom kitörése után változik meg.

2. A forradalmak

Pauler egyértelműen apolitikus beállítódása 1918 októberében megváltozik. A forradalmi események betörnek életébe; részint közvetlen szemlélőként valóságos kapcsolatba kerül a történésekkel, részint az egyetemi életet és struktúrákat felforgató változások részesévé válik. Az őszirózsás forradalomra vonatkozó naplóbejegyzései: „Ma délelőtt kikiáltották az Országház előtt a Köztársaságot... A közönség hidegen viselkedett, mint általában a középosztály a mostani forradalmi mozgalmakban. Inkább munkás-zsidó jellege van az egésznek.”⁵¹⁵ Két nappal később ezt jegyzi fel: „Ma van nemességünk százéves évfordulója – épp akkor, midőn a nemesség megszűnik.”⁵¹⁶ A háború kimenetele is erősen foglalkoztatja, az ország időleges teljes feldarabolását is elképzelhetőnek tartja.⁵¹⁷

Az igazi, és az egyetemi életet is érintő konfliktusok 1919 elején kezdődnek. Kunfi Zsig-

513 Paulert időnként alkalmasnak, időnként alkalmatlannak tartották katonai szolgálatra, közvetlen módon azonban nem merült fel annak lehetősége, hogy behívják a hadseregbe. Talán ennek is betudható, hogy a háborúval kapcsolatos szorongásai és félelmei nem nyertek határozott kontúrt.

514 MTA Kézirtár, Ms. 4286/28. Talán nem teljesen meglepő ez a már-már cinikus megnyilatkozás annak fényében, hogy Pauler pár nappal korábbi naplóbejegyzése arról tanúskodik, hogy Schopenhauert olvas (1918. október 22, *Napló* III. 150). Az akarat felfüggesztésének, a tiszta megismerésnek, a nirvánának schopenhaueri eszméi tehát végigkísérik Paulert élete során. Márpedig Schopenhauer épp az a gondolkodó, akinek az idealizmusát Alexander Bernát elmarasztalta az 1915-ös Magyar Filozófiai Társaság elnöki megnyitójában. Hogy a magányos, külső szemlélő pozíciója milyen alapvető beállítódása Paulernek, jól mutatja néhány 1892-ben, azaz tizenhat éves korában kelt naplóbejegyzése. Szeptember 7., *Napló* I. 34: „rendkívül hajlammal bírok a sztoicizmus iránt...” December 30-án (*Napló* I. 53): “Bárcsak mindinkább sikerülne megközelítenem a filozófikus neutralitást, mely által nem szereplő, hanem néző lehetek az élet fenséges drámájában! Főszköz ennek elérésére: a szenvedélymentesség, elmélkedés és az emberek irányában cinizmus, vegyülve az önmagába merülés gazdag és rejtélyes óceánjával. Ha ezt az állapotot eléred: fölötte állsz az emberi érdekeknek.” Pauler naplói négy dossziében: OSZK Kézirtára. Quart. Hung. 2612.

515 1918. november 16, *Napló* III. 152

516 uo.

517 „A politikai láthatár mindenütt sötétül: a csehek az antant megbízásából megszállják a Felvidéket, a románok Erdélyt. Mindenütt nagy lehangoltság. Én azonban hiszem, hogy ha talán egy ideig Lengyelország sorsa is vár ránk – talán a teljes feldaraboltság – hovatovább, éppúgy, mint Lengyelországnál, megjön a feltámadás.” *Napló* III. 153, 1918. december 6.

mond, a Károlyi-kormánynak a szocialistákkal leginkább együttműködő minisztere, először ráerősakolta a Budapesti Egyetem Jogi Karára új professzor jelöltjeit, majd amikor további – kevésbé érdemdús – jelölteket is ki kívánt nevezni, és azt a kari tanácson keresztül akarta vinni, a jogász professzorok tiltakoztak. A bölcsészkar tanácsa – komoly viták nyomán – szolidaritásáról biztosította a jogászokat, az ő tiltakozásuk vezéralakja pedig Pauler Ákos volt.⁵¹⁸

Kunfi Zsigmond 1919. február 2-án miniszteri rendeletben felfüggesztette az egyetemi autonómiát, és kormánybiztosnak nevezte ki Jászi Oszkárt.

A nagy nehézségek a Tanácskormány hatalomra jutásával kezdődnek Pauler számára. A népbiztosság eltiltja az oktatói működéstől.⁵¹⁹ A közoktatási népbiztos intézkedései élénk tiltakozást váltottak ki az egyetemi ifúság köréből. Tüntetést szerveztek, küldöttséget menesztettek a minisztériumba, levelekben biztosították szolidaritásukról Paulert. A protestálók nem értek el eredményeket. Augusztus végéig Pauler nem végzett oktatói munkát, elsősorban a *Bevezetés a filozófiába* című munkáját írta, illetve csendes szemlélője maradt a forradalmi eseményeknek.

518 1919. január 3-án kelt a következő bejegyzés Pauler *Naplójában*: „Délelőtt rendkívüli kari ülés Bonkáló ügyében, kinek szándékolt kinevezése ügyében a miniszter leírt a karhoz. Felszólalásomban hevesen megtámadtam a kultuszkormányt az egyetem autonómiájának e megsértéséért, de siker nélkül. Csak bágyadt tiltakozásra határozta el magát a kar.” *Napló* III. 159. Egymást követik a kari ülések, melynek során Pauler álláspontja kezd felülkerekedni. A január 28-i naplóbejegyzés így szól: „Történelmi nevezetességű nap. Délelőtt rendkívüli kari ülés, melyen egyhangúlag csatlakozunk a jogi kar azon határozatához, hogy a törvénytelenül kinevezett új jogi tanárok megesketését tagadja meg a tanács. Ha a kormány ragaszkodik illegális lépéséhez, további ellenállásra készülünk.” *Napló* III. 160. Február elején még mindig szembeszegül a kari tanács a minisztériumi törekvéseknek: „Ma délelőtt újból rendkívüli kari ülés az illegális jogi tanárok miatt. A miniszter leiratára újból azt határoztuk, hogy a tanács ne vegye ki tőlük az esküt. Határozatunkat 25 szóval 13 ellen hoztuk, csaknem az összes zsidók benne vannak az utóbbi számban.” *Napló* III. 160.

519 1919. március 29-én kap egy olyan levelet a dékántól, amely melyet a következőképp idéz és kommentál *Naplójában*: „Szombat. Délelőtt dolgozás. Délután az egyetemre jöve a következő iratot kézbesítettek nekem: 'Az egyetemi biztos 87/1919. számú irata szerint a Közoktatási népbiztos a kar több tanárának további működését kívánatosnak nem tartván Önt a főiskolai tanári állásával egybekötött tevékenységében további intézkedésig eltiltotta.' stb. aláírva Asbóth e.c. dékán. Vigasztaló, hogy eddig Szókratész óta minden kiváló bölcsészt eltiltottak a tanítástól. Tehát utolért nagyatyám sorsa, ki szintén bizonytalan sorsúvá vált a forradalom következtében. De én is, mint ő, bízom az örök igazságban, s megadással viselem sorsomat. Ugyanebben a sorsban részesült karunkon még 25 tanár is, köztük olyanok is (Hegedűs és Fröhlich), kik a tanárok megeskete körül ügyben nem szavaztak az első forradalmi kormány intézkedéseinek végrehajtása ellen. Tehát úgy látszik, tanításunk szellemét nem helyesli az új irányzat. Azért boldog vagyok, hogy így történt, legalább nem kívánják, hogy valamit meggyőződéseim ellenére tegyek vagy mondjak. Mert hogy az új éra nem fog ismerni tanszabadságot, az kétségtelen...” *Napló* III. 164.

3. Az újrakezdés

A világháború és a forradalmak után a magyar politikai élet, a magyar kulturális élet, benne a filozófiai tevékenység jellege gyökeres változásokon ment keresztül. Az új magyar államiság feltételei mellett, különösen Trianon után a politikai újjászerveződés nem történhetett az egyetemes klasszikus liberális elvek és polgári-közársasági formák mentén, hiszen egy ilyen megoldás egyet jelentett volna a békediktátumok tényleges elfogadásával. Nem lehetett érdemben képviselni a revíziós törekvéseket – amelyek megvalósulásában már csak azért is erősen bízott az ország lakossága, mert a békediktátumok olyannyira abszurd módon igazságtalanok voltak – csak úgy, ha a magyar államiság minél inkább képviseli a kontinuitás eszméjét az Osztrák-Magyar Monarchia viszonylatában. Trianon távlatából szemlélve a Károlyi-kormány radikális demokratizmusa és illuzórikus békepolitikája a bolsevik diktatúra szálláscsinálójaként tűnt fel, s mindkét politikai kurzus a háború utáni káosz betetőződéseként, egy reális távlatok híján való nemzetvesztő irányként mutatkozott a tömegek szemében.

A kommunista diktatúra bukása után jelentékeny visszarendeződés indult meg. Az egyetemi autonómiát megsértő kinevezéseket érvénytelenítették. Alexander Bernátot félreállították. Az Akadémia, majd a Kisfaludy-Társaság is kizárta soraiból, az egyetem megfosztotta katedrjától, és évekig nyugdíját is megvonta. Ez alapján olyasmit várnánk, mintha valamilyen rendkívül súlyos ügyben kellett volna elmarasztalni. Valójában Alexander jórészt a körülmények áldozata lett. Azzal, hogy felelős személyként, professzorként és szerkesztőként egyszerűen alkalmazkodott a megváltozott situációkhoz, ráadásul egykori tanítványai nem akarták vagy nem merték elmozdítani, 1919 őse után a forradalmi kormányokkal együttműködő személynek minősült annak ellenére, hogy nyilvánvaló módon nem azonosult a Tanácsköztársaság eszmeiségével, az ő életében a forradalmak ideje alapvetően az elhallgatás időszaka volt. A nemzetietlenség vádja – a háborús publicisztikája volumene alapján, nyilvánvaló módon – nem állta meg a helyét. Ugyanakkor az az elterjedt vélekedés sem teljesen fedi a valóságot, hogy zsidó származása miatt távolították el. Véleményem szerint eltávolítását Pauler kezdeményezte, aki nem tudta megbocsátani neki, hogy a Károlyi-kormánynak az egyetemi autonómiát sértő lépései nyomán kialakult vitahelyzetben Alexander nem az ő javaslatára, azaz a tiltakozásra szavazott.⁵²⁰ Az egyetemi fegyelmi bizottság előtt egy alaposabban átgondolt vád állt: „állást foglalt az egyetemi autonómia felfüggesztése mellett, 1919 márciusa után több cikket írt a Pester Lloydban, amelyekben kifejezte készségét az új rendszer kiépítésében és magasztalta a rendszer várható eredményeit.”⁵²¹ A forradalmak után a középnevezdek néhány

520 Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Pauler szemében az egyetemi konfliktus akként jelent meg, hogy a zsidó származású tanárok nem kívántak konfrontálódni az egyetemi autonómiát sértő minisztériumi beavatkozásokkal. Pauler antiszemitizmusának kérdéséről monográfiámban igyekeztem képet adni: *Pauler Ákos élete és filozófiája* Paulus Hungarus-Kairoosz, Budapest, 1999, 111-113.

521 Pauler szerepére utalhat még az is, hogy egy Halasy-Nagy Józsefnek írott, 1919. november 5-én kelt levelében jelzi, „... majdnem bizonyos, hogy sem Alexander sem Révész nem kerülnek vissza, s az előbbi helyének betöltésénél én elsősorban Önre gondolok.”

tagja közül is csak Pauler Ákos került meghatározó pozícióba. A személyes tragédiák közül a háború idején Zalai Béla halála, később különösképpen Somló Bódog öngyilkossága kavarta fel a közvéleményt. A fiatalok közül nagyon sokan választották az emigrációt, tehetséges filozófusok sora kényszerült külföldre, Lukács György, Fogarasi Béla, Mannheim Károly és sokan mások. A Tanácsuralmat nem támogató, ám a Károlyi-kormány iránt lojális filozófusok, mint Fülepp Lajos és Palágyi Menyhért, háttérbe szorultak.⁵²² Pauler egykori kolozsvári tanszékét a háború alatt Bartók György kapta, aki azután Szegedre költözve fejtett ki kettős, filozófiai és lelkipásztori tevékenységet. A fiatalabb generációból jószerivel egyedül Pauler tanítványa, Kornis Gyula helyzete erősödött meg, 1920-ban rendes egyetemi tanár lett a budapesti egyetemen, és mellette Nagy József jutott olyan helyzetbe, hogy egzisztenciálisan lehetővé váljon számára filozófiai munkássága kiteljesedése; először 1919 őszén a pesti Erzsébet-Nőiskolán, majd 1921-től a Pécsre költöző pozsonyi egyetemen tanított. A hatalmas infláció és munkanélküliség alig néhány filozófusnak engedte meg munkássága folytatását. Jellemző példa Enyvvári Jenőé; a husserli fenomenológia követője könyvtárosként dolgozott, s filozófiai tárgyú munkásságot a továbbiakban nem fejtett ki, jóllehet a proletárdiktatúra után ő lett a Magyar Filozófiai Társaság új titkára. A nehéz időkben a filozófia helyzete siralmas volt – hasonlóan a magas kultúra egyéb területeihez, amelyeknek a műveléséhez, illetve publicitásához nem állt rendelkezésre stabil anyagi háttér –, és szinte elkerülhetetlen volt, hogy ne egy bizonyos meghatározott filozófiai stílus, filozófiai habitus jusson monopóliumhelyzetbe, olyan, amely összhangban állt a keresztény nemzeti konzervativizmus, illetve neonacionalizmus eszményeivel. Lényegében ez történt, így összességében szinte automatikusan adódott Pauler Ákos számára egy sajátos, a nehéz időkben megkerülhetetlen vártész-szerep. Neki kellett mondania valamit arról, mi a filozofálás funkciója és mennyiben, miképp változott meg szerepe. Vezetőként gyakorlati kérdésekkel is foglalkoznia kellett.

Az 1918-1919-es forradalmi évek s a háború vége, a békeszerződések Pauler személyiségében jelentős változásokat okoztak. Lezárul a valláshoz, a katolicizmushoz való visszatérésének lassú folyamata.⁵²³ Kilép a szakfilozófia nyújtotta szerepkör-

522 Palágyi az Őszirózsás forradalom után a Kultuszminisztériumban kap állást, Fülepp Lajos pedig egyike volt azoknak, akiknek egyetemi kinevezését Jászi Oszkár elindította, s aki nem teljesen hivatalos diplomáciai szolgálatot teljesített a magyar-olasz relációban, illetve a fiumei magyar közösség ügyeinek intézése kapcsán. Ez utóbbi tevékenység jellege elég jól kiviláglik Fülepp Lajosnak Károlyi Mihályhoz írt 1919. januári leveleiből (*Fülepp Lajos levelezése I. 1904-1919*, szerkesztette, a jegyzeteket és a mutatókat összeállította F. Csanak Dóra, MTA, Budapest, 1990, 321, 323, 324, 326, 330. levél). Ebben az időszakban egyébként Fülepp a Külügyminisztérium kötelékébe tartozott sajtóreferensként. Ez a szerep hivatalnoki-gyakorlati tevékenységben merült ki, és nem kísérte elméleti-filozófiai reflexió.

523 Paulernek a vallással kapcsolatos személyes viszonya kimutatható módon döntően a világháború után változott meg. A katolicizmushoz történő visszatérésében az idealisztikus ontológián keresztül a racionális teizmushoz való fokozatos közeledésén kívül az 1918-20 közötti időszak politikai eseményeinek igen fontos, sőt meghatározó szerepe volt.

ből.⁵²⁴ Pauler egyik megjegyzése arról szól, hogy visszavonultságából némi engedményt tett.⁵²⁵ Ezt komolyan kell vennünk. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy akár Magyarországon, akár másutt mily jelentős mértékben kerültek előtérbe életfilozófiai, társadalomfilozófiai motívumok a háború és forradalmak hatására a legkülönbözőbb habitusú gondolkodók esetében, akkor Pauler változása relatíve nem tekinthető radikálisnak. Pauler a *Bevezetés a filozófiába* 1920-as megjelentetése után alapvetően továbbra is a teoretikus filozófia körébe eső témákban dolgozik.⁵²⁶ A húszas évek első felében publikációs tevékenysége némileg változik. Korábban is főleg alkalmi jellegű kisebb írásokat tett közzé, most viszont közvetlen életfilozófiai, praxisfilozófiai vonatkozások is nagy hányadban fordulnak elő publikációiban, s időnként társadalomfilozófiai, politikafilozófiai éllel. „Bölcselkedés és élet”, „Liszt Ferenc gondolatvilága”, „A miszticizmusról”, „Az élet mélysége és gazdagsága”, „Költészet és filozófia”, „Madách”, „A mai francia lélek” – meglehetősen szokatlan címek ezek egy hivatásos filozófustól, még inkább Paulertől, aki korábban a filozófiai tevékenységének személytelemné vált alkotásaival lépett csak a nyilvánosság elé. E munkák tartalma pedig azt mutatja, hogy Pauler esetében az életfilozófiai, gyakorlati filozófiai faktor a korábbiaknál jóval erősebb hangsúlyokat kap az elméleti-teoretikus filozófiai tevékenység mellett.

524 Pauler egyike volt a *Napkelet* folyóirat létrehozásában bábáskodóknak. Ezen kívül más területen is gyakorlati szervezőmunkát végzett. 1920. február 28-án a Magyar Filozófiai Társaság közgyűlésén a társaság elnökévé választották. Csak ebben és a következő évben a következő felkéréseknek tesz eleget: Részt vesz az egyetemi hallgatóságot igazoló bizottság munkájában. Előadást tart „Classikus tanulmány és philosophiai műveltség” címmel a Humanisztikus Gymnasium Híveinek Egyesületében. Patrónusa lesz az „Attila” egyetemi bajtársi szövetségnek. A Magyar Külügyi Társaság tagjává választják. Közbenjár a Keresztény Nemzeti Liga ügyében a minisztériumban. Alapító tagja lesz a Magyar Jövő Szövetségnek, részt vesz a Hollós Mátyás Társaság ülésén. A Közoktatási Tanács ügyvezető alelnöke lesz. Alapító tagja az Eszterházy Mária hercegnő szervezte Budavári Tudományos Társaságnak. Ügyvezető elnöke lesz a budavári gimnázium volt tanítványai egyesületének. A várbeli katolikus hitközség tanácstagjává választják.

525 A nemzeti összeomlást követő új helyzet Pauler Ákost arra sarkallta, hogy a nemzet szellemi újjáépítésének közösséget feltételező programjából kivegye részét. Szkladányi Máriának a következőképp beszél erről: „Engem később arisztokrata-imádattal vádoltak egyesek. Miért? Csak érthető, hogy beálltam az ország szellemi építőinek sorába... Zichy Rafaelné meg tudta értetni velem minden különösebb magyarázat nélkül, hogy nem elégséges elszigetelt szellemi hatásokkal dolgozni akkor, amikor az ország sorsa lehanyaglik. Ez csak jól magyarázza, nemde, hogy visszavonultságomból némi engedményt tettem.” Szkladányi Mária: *Pauler Ákos életművészete*, Budapest, 1938, 97.

526 Már 1921. január 2-án azt írja Naplójában, hogy „... a *Logika* szépen halad.” (Napló III. 217.) A mű 1925-re készül el. Az ebben az időszakban őt foglalkoztató másik tárgykör az arisztotelészi filozófia volt, melyről már régóta könyvet szándékozott írni. A végeredmény a 153 oldalas kis *Aristoteles* lesz, mely 1922-ben jelenik meg.

Az életfilozófiai vonalvezetés pedig mutat némi kapcsolatot a keresztény-nemzeti konzervatívizmus programjával, amelynek egyik első és legmagasabb szinten történő megfogalmazását éppen a „Liszt Ferenc gondolatvilága”⁵²⁷ című kis könyv tartalmazza.⁵²⁸

Jól tükrözi a trauma utáni kulturális-szellemi szituációt és Pauler Ákosnak a hazai filozófiai életben betöltött szerepét a Magyar Filozófiai Társaság 1921. február 23-án tartott közgyűlés elnöki megnyitója, melyet Pauler „Bölcselkedés és élet” címmel tartott. „Az elmúlt esztendő mindnyájunk számára a gyász és a lemondás ideje volt. Nemcsak a hazáját szerető magyar ember, de az emberbarát is csak mélységes fájdalommal szemlélhette az utolsó közgyűlésünk óta lefolyt év eseményeit. A háború által okozott sebek nemhogy gyógyulnának, sőt elmérgesednek, s úgy látszik nagyon hosszú reconvalescentiára lesz szükség.

527 Három vezérmotívum érvényesül benne; a nagy ember, illetve nagy alkotó pszichológiai jellemzése, konkrétan Liszt alakjának bemutatása, másodsor a vallási eszme, azaz Liszt katolicizmusának kidomborítása, harmadszor a nemzeti eszme megjelenése, pontosabban Liszt Ferenc magyarságának bizonyítása. Ezek közül az első két téma áll a középpontban, mégpedig úgy, hogy a művészet s általában véve a szellemi alkotás vallásos értelmezését nyújtja Pauler.

528 Mind a mű írott változata, mind több helyszínen elhangzott szóbeli verziója igen erős hatást gyakorolt Pauler kortársaira. Ennek természetesen az életfilozófiai-világnézeti téma volt a fő oka. A sikerhez az is hozzájárulhatott, hogy ez a munka volt a keresztény-nemzeti konzervatívizmus eszmerendszerének egyik első igényes megfogalmazása. Ha most arra kérdezzük rá, milyen politikai-ideológiai vonatkozásai vannak a munkának, akkor ezt a következőkben láthatjuk: Pauler világnézetében még mindig az individuum áll a középpontban. Egy életfilozófiai jellegű kiindulópont esetében ez nem is lehet másképp. Ugyanakkor a nagy ember és az átlagember közötti különbség kihangsúlyozása mögött az a konzervatív elképzelés húzódik meg, hogy az emberek között igenis eredendően különbség van. Ez az adottság természetesen nem jelenti azt, hogy az átlagembernek a nagy ember érdekeit kellene kiszolgáltatnia, hanem pontosan azt, hogy a nagy ember egy individuumfölötti érték szolgálatában kell, hogy önmagát föláldozza, ami nem más, mint a kultúra. Pauler már évtizedek óta elvetette az eudaimonisztikus vagy utilitarisztikus alapon álló etikát, s az egyénfölötti értékek szolgálatában kereste az erkölcsi *teloszt*, Liszt-elemzésében azonban konkretizálódik ezen értékek jellege. Mindenekelőtt a vallási-művészi alkotás fogalma a meghatározó, amelyen belül a görögség és a keresztény hagyomány értékei játsszák a fő szerepet. E múltba néző ideálkeresés sajátos egységét mutatja az antik hellén-római világ lezárt, plasztikus és individuális formáinak és a keresztény misztika folytonos útkeresésének, lelki vívódásainak. A keresztény vallási tartalmak mint megtartó erőik jelennek meg a romantikus Liszt-alakban. Pauler a nemzeti kötődésről, Liszt magyarságáról is szól, de ez a motívum mégis csupán másodlagos a vallási momentumokhoz képest. Amennyiben tehát a keresztény-nemzeti ideológia egyik megnyilvánulásaként fogjuk fel ezt a munkát, akkor látnunk kell, hogy Pauler számára a nemzeti keretek természetesen adottak s elfogadottak, a nemzeti célokkal teljes mértékben azonosul, de filozófiailag a „keresztény” jelleg az, ami földolgozható. Pauler sohasem volt híve a nemzeti öncélúság és a nacionális autarkia eszméjének, mindig az egyetemes humanizmus értékrendjét képviselte, és éppenséggel az egyedi, partikuláris szempontok iránt mutatott kevés megértést. Politikai természetű konfliktusaiban, melyek többször is szembeállították később Klebelsberg Kunóval, ez az egyik legszembetűnőbb jellegzetesség.

ség, míg Európa népei ismét megtalálják lelki egyensúlyukat.”⁵²⁹ Ezután Pauler részletezi a kultúra kétségbeejtő helyzetét, a tudomány művelése elé tornyosuló akadályokat, majd váratlan fordulattal a filozófia iránti megnövekedett érdeklődés tényét állítja ezzel szembe. A könyvkiadás, a filozófiai előadások és a filozófiai tárgyú egyetemi kurzusok iránti érdeklődés megnövekedését a nehéz időkben általános törvényszerűségként értelmezi. „Nem először találkozunk az emberiség történetében azzal a jelenséggel, hogy nagy társadalmi és állami katasztrófák idején a filozófia iránti érdeklődés csaknem elementáris erővel lép fel.”⁵³⁰ Arra, hogy miért történik mindez, a válasza az, hogy az emberek vigaszt találnak „... a legegyszerűsebb igazságok keresésében a való élet nyomorúságaival szemben... És valóban: alig van valami vigasztalóbb nehéz időkben, mint kiemelkedni e világ tülekedéseiből az örök igazságok tiszta és békés légkörébe. Hiszen ott nincs harc, csak a logika csodálatos békéje és harmóniája, ahol önfeledten merülhetünk el annak szemléletébe, ami sohasem múlik el.”⁵³¹ A vigasztaló funkció mellett Pauler kiemeli a filozófia világnézeti útbaigazító szerepét is; a filozófia győz meg arról, hogy az a dezorientáltság, mely uralmat nyert a lelkek fölött, nem lehet tartós. „Kell, hogy lehiggadás, a nyugodt magába szállás ideje következzen, mely nem utópiák lázas hajszolásában, hanem a jelen fokozatos fejlődésében, nemcsak gazdasági előnyökben, de a lelki gazdagodásban keresse örömét és boldogságát. Hiszen épp a lelki javak iránt tesz fogékonnyá az a szenvedés, melyben a mai emberiségnek... része van.”⁵³² Ez a jövőbe vetett bizalom egyfajta vallásos hit jellegét ölti magára: „Talán ezt jelenti a kereszténység mély tanítása a szenvedés megváltó voltáról.”⁵³³ Pauler egyértelműen összekapcsolja a filozófia iránti világnézeti igény növekedését a vallási hit megújulásával. „Lélektanilag mindkettő egyugyanazon nagy magába szállási, megtérési folyamatnak eredménye, mely a lelki javak iránt fogékonnyá tesz, jelenjenek meg azok akár tudás, akár a hit képében. A vallási hit csakúgy, mint a megállapodott filozófia, szilárd támpontot ad az élet zűrzavaros forgatagában.”⁵³⁴ A filozófia vigasztaló funkciója tehát kiemelkedést jelent a hétköznapi világából – s e kiemelkedés és szemlélődés terepnumaként kifejezetten a létezésről független érvényességvilág, Pauler saját világa jelenik meg – prakti-

529 *Athenaeum* 1921, 1. A Magyar Filozófiai Társaság 1920 februári ülésén kizárta tagjai sorából azokat, akik egyértelműen kompromittálták magukat a Tanácsköztársaság ideje alatt. A következők estek ebbe a kategóriába: Bolgár Elek, Fogarasi Béla, Lukács György, Migray József, Varjas Sándor. Másokat, akiknek szerepe nem volt egyértelmű, s külföldi tartózkodásuk nem tette lehetővé ügyük tisztázását, tagságukból fölfüggesztették: Mannheim Károly, Révész Géza, Rózsa Dezső, Sas Andor. Alexander Bernát tehát nem volt közöttük, s bár az új vezetőségnek nem lett tagja, ez a tény mutatja, Alexandernek a forradalmak idején tanúsított magatartásában sokan nem láttak kivétneivalót.

530 Uo.

531 Id. mű 2.

532 Id. mű 3.

533 Uo.

534 Uo.

kus funkciója pedig a kultúra lépésről-lépésre történő megújításának igényét jelenti, mégpedig a kultúrát megalapozó filozófia segítségével. Mindkét funkció egy rezignált vallásos hit alapján látja el feladatát. Ezt a programot kívánja képviselni Pauler a Filozófiai Társaság elnökeként.

Pauler optimizmusa nyilvánvaló összefüggésben van saját könyve, a *Bevezetés a filozófiába* elsöprő sikerével. Az 1920-ban megjelent könyv iránt olyan nagy az érdeklődés, hogy egy évre rá újra ki kell adni. A könyv által képviselt bölcseleti pozíció az osztrák típusú logikai idealizmus, és nem egy teisztikus metafizikai idealizmus, amely felé csak a húszas évek elejétől kezdve teszi meg a lépéseket a szerző, de amit már előlegeznek a Filozófiai Társaság ülésének – részben idézett – megnyitó szavai.

Összességében úgy tűnik, a háborús időszak, és még inkább a forradalmi hónapok, illetve a visszarendeződés traumája óriási veszteségekkel járt a honi bölcseleti életre nézve. A tizes évek első felének sokszínű, ígéretes és színvonalas filozófiai próbálkozásait a drasztikus változás megmérgezte, jelentős filozófusok kerültek ki a honi filozófiai kommunikációs hálózatból, és a leszűkült keretek között egy épp megcsontosodni készülő újidealista irány került monopolhelyzetbe a húszas évek elejére Pauler Ákos tevékenysége révén. A szakértelem azonban megvolt, kormányzati támogatást is szerzett a filozófia ügye, a lépésről-lépésre fejlődés elkezdődik, és a harmincas évek elejére egy immár viszonylag erős, és nem teljesen homogén jellegű filozófiai közélet formálódik ki ismét némileg szűkösebb keretek között.